

توجه به فلسفه خلقت راه غلبه بر یک معضل دیرپای فلسفی

بیست و چهارمین نشست از سری نشست‌های علمی موسسه گفت‌وگویی ادیان با حضور دکتر علی افضلی، استاد فلسفه دین دانشگاه علامه برگزار شد.

به گزارش سایت اینترنتی موسسه گفت‌وگویی ادیان، دکتر علی افضلی، استاد دانشگاه و عضو هیئت علمی موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه در موسسه گفت‌وگویی ادیان به بررسی مسئله شر در فلسفه و کلام اسلامی پرداخت.

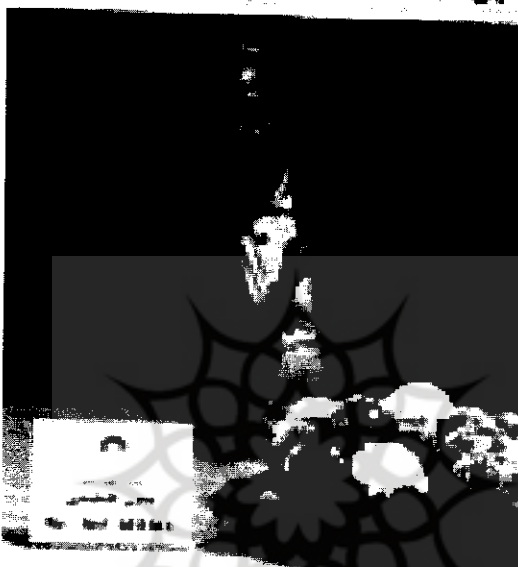
افضلی در ابتدای سخنان خود مسئله شر را یکی از جدی‌ترین و پرچالش‌ترین مباحث موجود در فلسفه دین امروز معرفی کرد و گفت: در چند دهه اخیر این بحث بسیار مورد توجه قرار گرفته و هم الهیون و هم کسانی که تفکرات دینی را نمی‌پذیرند، هر دو بر سر این موضوع بحث‌ها و گفت‌وگوهای زیادی کرده‌اند. اما در فلسفه و کلام اسلامی با چنان جدیتی که امروز موجود است، به این بحث پرداخته نشده؛ گویی در ذهن فیلسوفان و متکلمان مسلمان این بحث خیلی جدی نبوده است.

وی مهم‌ترین دستاویز منکران خداوند در غرب را مسئله شر دانست و افزود: یکی از خصوصیات مکتب الحاد در طول تاریخ این بوده که هرگز دلیل قانع‌کننده‌ای برای اثبات مدعای خود مبنی بر اینکه خدای کامل مطلق وجود ندارد، ارائه نداده بود، اما امروزه ملحدان معتقدند دلیل قاطع و محکمی برای انکار خدا به دست آورده‌اند و آن مسئله شر است.

دکتر افضلی تصریح کرد: مسئله شر در غرب تعداد بسیاری را به سوی انکار خدا کشانده است، زیرا آموزه‌های دینی به ما می‌گوید خدای عالم و قادر مطلق وجود دارد؛ خدایی که عادل و مهربان است و به کسی ظلم نمی‌کند، اما از طرف دیگر در این عالم با این همه شرور و بلا، اعم از انسانی و طبیعی مواجهیم. در این میان سئوالی که به ذهن بسیاری خطور می‌کند این است که این همه شرور و بلا، پای مختلف با پذیرفتن وجود خالق کامل و مطلق و مهربان چگونه سازگار است؟ چطور خدای عالم و قادر و عادل و مهربان اجازه می‌دهد که این همه شرور در دنیا وجود داشته باشد.

استاد دانشگاه علامه در ادامه گفت: عده زیادی برای این سئوال پاسخی پیدا نکرده‌اند، بخصوص در مغرب‌زمین و به سوی الحاد کشیده شدند. تأثیر این مسئله در مغرب‌زمین آنقدر زیاد بوده که حتی برخی از متألهان و خداپرستان را به تجدید نظر در اعتقاداتشان

مسئله شر در فلسفه و کلام اسلامی Problem of Evil in Islamic Philosophy and Theology



و داشته و عده‌ای از خداپرستان را به کلی بی‌دین و ایمان نکرده اما حداقل باعث شده در اعتقاداتشان تجدید نظر کنند. آنها گفته‌اند بله خدایی وجود دارد، اما مسئله شر نشان می‌دهد که این خدا آنقدرها هم که می‌گویند عادل و قادر و عالم و مهربان نیست و در اوصاف و کمالات خدا تردید کرده‌اند.

وی سپس به طرح مسئله شر در فرهنگ سنتی کلامی و فلسفی اسلامی و راه‌حلی‌هایی که برای این مسئله ارائه شده پرداخت و تصریح کرد: فیلسوفان مسلمان سعی کرده‌اند مسئله شر را به گونه‌ای خاص حل کنند. آنها سعی کرده‌اند نشان دهند جایگاه شرور در عالم چیست، ماهیت آنها چگونه است و نحوه ارتباط و انتساب آنها به خدا چگونه است و آنگاه عالم را گونه‌ای تصویر کنند که در آن شر جایگاه معقول و مقبولی پیدا کند و با وجود خدا منافاتی نداشته باشد.

وی افزود: اما راه‌حلی که فیلسوفان اسلامی برای این مسئله ارائه داده‌اند از جهات مختلف دارای کاستی‌ها و نقایصی است و پاسخ قانع‌کننده‌ای به مسئله شرور نیست و بیشتر رویکرد تیره‌گرایانه دارد. وی سپس به تشریح راه‌حل فیلسوفان مسلمان پرداخت و گفت: آنها خواسته‌اند از طریق عدم انتساب شرور به خداوند، معضل شرور را حل کنند. آنها می‌گویند اشتباه می‌کنید اگر فکر کنید شرور کار خداست؛ شرور اصلاً ربطی به خدا ندارد. این خدا نیست که در دنیا خالق شرور است و مطلقاً این فعل،

فعل خدا نیست. در حالی که به اعتقاد الهیون هر موجودی در جهان منتسب به خداست. یعنی مخلوق خداست و خدا علت اوست. وی سپس با طرح این سئوال که اگر شرور مخلوق خدا نیستند پس از کجا در این عالم راه پیدا کرده‌اند، گفت: پاسخ فیلسوفان اسلامی این است که خدا، خدای خیر است و از خدای خیر، شر سر نمی‌زند، بنابراین باید برای توجیه پیدایش شرور در عالم راه‌حل دیگری پیدا کنیم.

وی در ادامه به توضیح راه‌حل‌های ارائه شده از سوی فیلسوفان اسلامی پرداخت و گفت: به نظر آنها اولاً شرور عدمی هستند؛ ثانیاً شرور نسبی هستند؛ ثالثاً شرور لازمه ذاتی عالم ماده و طبیعتند و رابعاً شرور منسوب به ذات خدا نیستند. منظور از شرور وجودی چیزهایی هستند که خودشان مستقیماً یک موجود نیستند، بلکه عدم یک موجودند. مثلاً نور در دنیا وجود است اما ظلمت موجود مستقلی نیست موجود نور است.

وی در ادامه به تشریح پاسخ دوم فیلسوفان اسلامی پرداخت و گفت: وقتی فیلسوفان اسلامی می‌گویند شرور نسبی هستند، منظورشان این است که چیزهایی که شر هستند خودشان فی‌نفسه بد نیستند؛ بدی آنها به نسبت و اعتبار موجودی دیگر است و از این نتیجه می‌گیرند که صفات حقیقی یک جسم، خالق می‌خواهد، اما صفات نسبی خالق نمی‌خواهد.

عضو هیئت علمی موسسه حکمت و فلسفه سپس به طرح این سئوال پرداخت که اگر شرور را خدا در این عالم نیافریده، پس چگونه در این عالم راه پیدا کرده‌اند؟ و ادامه داد: فیلسوفان مسلمان معتقدند علت راه پیدا کردن شرور در عالم این است که عالم ماده و طبیعت به دلیل اینکه در پایین‌ترین مرتبه وجود قرار دارد، نقایص و کاستی‌های بسیاری در آن وجود دارد. این نقایص و کاستی‌ها ربطی به خدای متعال ندارند و لازمه ذاتی ماده است.

وی در ادامه به تشریح دلیل چهارم فیلسوفان مسلمان پرداخت و گفت: فیلسوفان مسلمان تصریح می‌کنند که هدف خداوند از خلق عالم، خلق خوبی‌های عالم بوده است و آن جنبه‌های بد، مطلقاً منظور نظر خداوند در خلقت نبوده‌اند، اما در عالم طبیعت انفکاک خوبی‌ها از بدی‌ها غیرممکن است. چون بدی‌ها لازمه ذاتی عالم طبیعتند بنابراین فیض وجود باید تا انتها نازل شود و در پی آن یک سری شرور هم می‌آید. بنابراین شرور به اعتبار هدف و علت



پلی بر روی فاصله‌ها

گزارشی از سمینار گفت و گوی
ادیان - واشنگتن، مارس ۲۰۰۶

سید امیر اکرمی

در فاصله ۲۶-۲۱ مارس ۲۰۰۶ جهت شرکت در پنجمین سمینار گفت و گوی ادیان "ساختن پلی‌ها" (Building Bridges Seminar) "به شهر واشنگتن پایتخت آمریکا رفتم. موضوع کنفرانس که از طریق دعوتنامه اسقف اعظم کاتربری دکتر روان ویلیامز هفت ماه پیش از برگزاری آن به اطلاع شرکت کنندگان رسیده بود، "عدالت و حقوق" از دیدگاه مسیحیان و مسلمانان بود. میزبان سمینار نیز دانشگاه جرج تاون (George Town University) در واشنگتن بود که با سخاوت تمام همه هزینه‌های سفر و برگزاری مراسم را تقبل کرده بود.

برنامه سمینار در سه قالب برگزار می‌شد. ابتدا در آغاز هر صبح دو مقاله از طرف یک مسلمان و یک مسیحی شرکت کننده در سمینار ارائه می‌شد و در این جلسه غیر از شرکت کنندگان در سمینار، استادان و دانشجویان دانشگاه جرج تاون نیز حضور داشتند پس از ارائه مقاله، پرسش و پاسخ برگزار می‌شد. سپس جلسه در شکل عمومی آن تنها با حضور شرکت کنندگان سمینار که حدود ۳۰ نفر (۱۵ مسلمان و ۱۵ مسیحی) بودند برگزار می‌شد. در این جلسه درباره مقالات ارائه شده در صبح بحث و بررسی بعمل می‌آمد. سپس دو سخنرانی (یکی از طرف مسیحیان و یکی از طرف مسلمانان) برگزار می‌شد که به توضیح و تشریح متونی اختصاص داشت که پیشتر قبل از برگزاری سمینار از سوی برخی از شرکت کنندگان (از جمله اینجانب) انتخاب شده بود و بدینال آن پرسش و پاسخ انجام می‌شد. سپس شرکت کنندگان به جلسات کوچکتری می‌رفتند که در آن بحث‌های دقیق‌تر و فنی‌تری در گروه‌های ۷-۸ نفره درباره متون و سخنرانی‌های مربوط بدانها انجام می‌گرفت.

در روز اول مباحث دینی موضوع عدالت محور اصلی مقالات و متون مورد بحث بود. مسیحیان به مزامیر داوود ۷۲ و ۸۲ پرداختند و مسلمانان به آیات قرآنی مربوط به عدالت. سپس آیات ۱۲ و ۱۳ نامه به رومیان و نیز مکاشفه ۱۸ از انجیل بررسی شد و همچنین احادیث مربوط به عدالت.

در روز سوم بسط موضوع عدالت در تنوام و استمرار سنت‌های دینی اسلامی و مسیحی مورد گفتگو بود.

غایبی هم منتسب به خدا نیستند.

نویسنده کتاب معارف اسلامی سپس به نقد پاسخ‌های متکلمان اسلامی پرداخت و تاکید کرد: اگر بخواهیم با منتسب نکردن شرور به خدا مسئله شرور را حل کنیم و بگوییم شرور ربطی به خدا ندارد و خدا مسئول پیدایش شرور در عالم نیست، در واقع پاک کردن صورت مسئله است، نه حل کردن آن. مسئله این است که اگر خدا این عالم را آفریده مسئول همه چیزهایی که در عالم است هموست. عبارت چگونه شر وارد عالم شده است نیز در بطن خود، این معنا را دارد که گویی خدا نمی‌خواسته شر بیافریند، اما شرور به نحوی از روزنه‌ای به این عالم راه پیدا کردند. این عنوان نشان می‌دهد که فیلسوفان اسلامی می‌خواستند از این طریق ساخت قدس ربوبی را از انتساب به شرور تیره کنند. اما این راه حل قضیه نیست. این طور نیست که خدا را از اتهام ظلم مبرا کنیم؛ به این صورت که بگوییم این قسمت از عالم ربطی به خدا ندارد.

دکتر فضل‌ی تصریح کرد: اشکال دیگری که بر پاسخ فیلسوفان مسلمان وارد است این است که آنها به آیات و روایات اسلامی مقیدند، اما راه حل‌های آنها با نص صریح آیات و روایات اسلامی نمی‌سازد. با مراجعه به متون اسلامی می‌بینیم آیات و روایات اسلامی اصلاً این طور مسئله شر را تحلیل نمی‌کنند. در آیات و روایات اسلامی بحث شرور به تفصیل آمده که به اعتقاد من کامل‌ترین پاسخ به مسئله شرور در عالم است و همه پاسخ‌های دیگری که در دنیا به این مسئله داده شده چه از سوی فیلسوفان و متکلمان مسلمان و چه از سوی متالهان غربی واقعاً ناقص نادرست و ناتمام است. وی در پایان سخنرانی خود گفت: نه تنها فیلسوفان مسلمان، بلکه همه کسانی که در شرق و غرب خواسته‌اند مسئله شرور را حل کنند از یک مورد بسیار مهم غفلت کرده‌اند و تا این امر را وارد بحث شرور نکنند، امکان ندارد بتوانند پاسخ درستی به مسئله شرور بدهند و آن توجه به فلسفه آفرینش است. شرور بخشی از این عالم است و نمی‌توان فهمید حکمت خلق شرور چیست، مگر اینکه قبل از آن بفهمید حکمت خلق کل عالم چیست. برخی از متفکران غرب در پاسخ به مسئله شر به این مسئله دقت کرده‌اند و از این جهت است که برخی از متفکران غربی بیشتر به حقیقت نزدیک شده‌اند تا متفکران اسلامی.

پاره‌هایی که آثار سنت آگوستین از یک سو و پاسخ یکی از مفتیان غزناطه (ابن لب متوفی ۷۸۲ قمری) به سئوالتی درباره آیات مربوط به اهل ذمه در قرآن، بخش‌هایی از کتاب فیصل التفرقه بین الاسلام و الزندقه غزالی در سنت اسلامی و قسمتی از نوشته‌های مارتین لوتر درباره میزان مطلوب تبعیت مسیحیان از قدرت‌های سیاسی متونی بود که در این روز مورد بررسی قرار گرفت.

در روز سوم بحث به جهان مدرن اختصاص داشت و جایگاه عدل و حقوق در دو سنت دینی. ابتدا اعلامیه بارمن (Barmen Declaration) که یک متن پروتستانی است که در تدوین آن کارل بارث متکلم معروف مسیحی نقش بارزی داشته است، مورد بحث قرار گرفت و سپس اینجانب به دیدگاه‌های عالمان شیعه درباره نسبت دین و حکومت و خصوصاً تئوری ولایت فقیه و نقدهای وارد بر آن پرداختم. در ادامه متن Dignitatis Humanae که یک متن کاتولیک مهم است مورد بررسی قرار گرفت و سپس اعلامیه جهانی حقوق بشر با اعلامیه جهانی حقوق بشر اسلامی و اعلامیه حقوق بشر اسلامی قاهره مورد مقایسه قرار گرفت.

شخصیت‌های مهم شرکت کننده در این کنفرانس عبارت بودند از: اسقف اعظم کاتربری دکتر روان ویلیامز، پروفیسور ولف از دانشگاه بیل آمریکا، پروفیسور مستنصر میر از دانشگاه اوهایو آمریکا، اسقف مایکل نظیر عنی اسقف روچستر انگلستان، پروفیسور کرنل از دانشگاه آرکاتراس آمریکا، پروفیسور احمد دلال از دانشگاه جرج تاون آمریکا، پروفیسور حناد از دانشگاه جرج تاون آمریکا، پروفیسور هاشم کمالی از موسسه بین‌المللی اندیشه و تمدن اسلامی مالزی، پروفیسور جان لانگان از دانشگاه جرج تاون آمریکا، دکتر مونا صدیقی از دانشگاه گلاسکو در انگلستان، تیم وینتر (عبدالرحیم مراد) از دانشگاه کمبریج انگلستان و اسقف مایکل ایب گریو از انگلستان. این پنجمین دور سمینار بود که پس از لندن، قطر، واشنگتن و سارایوو، دوباره در واشنگتن برگزار می‌شد و دور بعدی آن قرار است سال بعد در مالزی برگزار شود.